Fordítástudomány (2026) 28. évf. 1. szám. 201–204. DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.28.1.13

Klaudy Kinga

Fordítástudományi dilemmák a 21. század elején

Válogatott fordítástudományi tanulmányok

(Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2024. 285 pp, ISBN 978-963-409-451-7)

Nagy Nóra

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi Tanszék

A válogatott fordítástudományi tanulmányok alcímet viselő kötet kívül-belül illeszkedik a szerző életműsorozatába: a 2007-es, borítóján kék peremcsíkos, húsz év tanulmányaiból válogatott *Nyelv és fordítás* és a 2020-as, borítóján bordó peremcsíkos *Tézisek a fordítástudományról* kötet után a *Fordítástudományi dilemmák* a zöld színt hozza az olvasó látóterébe. A 2020 és 2024 között született, szaklapokban megjelent tanulmányok javított másodközlését találjuk itt. A „dilemma" szót a szerző rögtön az I. fejezet bevezetőjében „*töprengésekre, gondolatokra*" helyesbíti, hogy elkerülje a szó meglepő, Ért.Sz. szerinti *'kellemetlen, kínos'* mellékzöngéjét (17,18).

A cikkek témáinak széles köre miatt nehéz lenne egy recenzió terjedelmében sorban végig haladni rajtuk, ezért az érdekességeket igyekszem kiemelni.

A fordítástudomány helyzetéről elmélkedő I. fejezetben a szerző a rá jellemző alapossággal járja körül az utóbbi időben bekövetkezett változásokat. Melyikből van több, a pozitív vagy a negatív változásból? Előbbi ékes bizonyítékai az impozáns számok: az elmúlt bő húsz évben 22.700 oldalnyi fordítástudományi publikáció jelent meg az *Fordítástudomány* és az *Across Languages and Cultures* számaiban és a doktori disszertációkban. Pozitívum a fordítók technikai lehetőségeinek fejlődése (a gépi fordítás egyre jobb minőségű szövegei), és ezzel együtt a fordítás kutatásának technikai eszközei is (óriási szövegkorpuszok) (18,19). Negatívum lehet vi-

Nagy Nóra: nagynora95@gmail.com • https://orcid.org/0009-0003-0368-0785

szont, hogy változik a kutatás tárgya. Kérdés, hogy a hagyományosan az összefüggő szövegek vizsgálatára szakosodott fordítástudomány kutassa-e a sokféle, önmagában nem önálló, multimediális közegben létező szövegdarabokat? Változnak a fordítás szereplői is: régebben a fordítás intézményes keretek között zajlott, a fordító „*helyettesítette a szerzőt az olvasó számára*" (21). Most az is fordíthat pl. dalszöveget az MI segítségével, aki nem ismeri a nyelvet, vagy aki ismeri, de nem hivatásos, hanem rajongó (anime, manga, videójáték) fordító, és gyakran a képzett fordítók is önkéntesen vesznek részt ilyen rajongói projektekben. Csakhogy a minőség-ellenőrzés elmarad ilyenkor. A harmadik változás a másodikból következik: ha a fordítók nem hagyományos eszközökkel fordítanak, akkor a fordítástudománynak is új eszközöket kell alkalmaznia (22). Két újabb dilemma: Szükséges-e a fordítás összes új fajtáját és szereplőjét vizsgálni a fordítástudományban? (24,25) És természettudományos cikkekhez hasonlóan táblázatokkal, ábrákkal, statisztikai számításokkal megtűzdelt tanulmányokat írjunk-e a fordításról? Mert ha nem, akkor „*kimaradunk a nemzetközi fordítástudomány vérkeringéséből*" (26). Klaudy válasza a *Fordítástudomány* című főszerkesztőjeként: „*Nem akarunk hasonlítani a természettudományos folyóiratokhoz. Nálunk még lehet elméleti tanulmányokat közölni*." (24)

Újabb változás, már a következő tanulmányban: a nyelvi közvetítők társadalmi szerepe bekerült a fordítástudomány látókörébe (28). A fordítástudomány hajnalán, amikor a kutatók éppen az általánosításokra törekedtek, az egyéni fordító és annak élete teljesen érdektelen volt. Chesterman 2009-ben bevezette a fordítótudomány fogalmát, melynek kutatásai a fordításban részt vevő személyekre, azok társadalmi helyzetére összpontosítanak (35). A szociológia és a fordítástudomány között azonban nincs kölcsönhatás: hogy mit tud adni a szociológia a fordítástudománynak, annak máris óriási irodalma van. A szociológusok azonban még nem fedezték fel a nyelvi közvetítést mint kutatási tárgyat (36).

A II. fejezet (*Hasznos-e a fordítástudomány?*) fő kérdése, hogy hasznosnak tartják-e a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék hallgatói a fordításelméleti előadásokat. A fordításelméleti vizsgadolgozatokban adott válaszok korpusznyelvészeti feldolgozása (Sketch Engine) alapján az utószerkesztés, a gépi fordítás, a fordítómemória érdekli a legjobban a hallgatókat az audiovizuális fordítás mellett.

A *Jelentéstani problémák* című III. fejezet terminológiai bizonytalanságokkal indul: egyes terminusoknak nincs magyar megfelelője (*agency, empowerment*), vagy semmitmondó a bevett magyar fordítása (*directionality*): „*ez annak a jele, hogy egy tapasztalati tény […] a magyar szakirodalomban nincs kellőképpen általánosítva*" (134). Magyarul jelenleg csak egy 123 címszavas, minimálisnak tekinthető terminusjegyzék létezik Klaudy *Bevezetés a fordítás elméletébe* (1999) könyvében. A jelenlegi terminológiai káoszból (135) a Robin és Seidl-Péch által korpusznyelvészeti módszerekkel készülő új magyar terminológiai szótár jelenti majd a kiutat.

A III. fejezet másik két tanulmánya a jelentések felbontását és összevonását vizsgálja a humán és a gépi fordításokban (GF). Tud-e a gép jelentéseket összevonni? A jelentések

összevonásának hat esetbeli vizsgálatából (141–147) az derül ki, hogy GF-ből „*sohasem meríthet a fordító gazdag jelentéstartalmú igéket, pl. „kortyint, katonáskodik, felkönyököl*”(148, 159). Miért nem? Ehhez kreativitás kellene, márpedig a gépnek nincs műfordítói kompetenciája. Ha a fordítók nem akarnak az eredeti magyar nyelvű szövegeknél szegényebb nyelvezetű szöveget létrehozni, akkor saját kútfőből kell a jelentések összevonását elvégezniük (148). Mi következne abból, ha ezt nem tennék meg? Az, hogy az indoeurópai nyelvekre jellemző analitikus szerkesztésmód hatására „*gépi fordítások széles körű használatával az analitikus jelleg felerősödhet a magyar nyelvben is, ami csökkentheti a szövegek kohézióját*”(159). A kreativitás azonban pl. jogi szakszövegek esetében akár negatívummá is válhat: a tartalmat hordozó főnevek általában terminusok, amelyek mellé az analitikus fordítás szemantikailag üres igéi illenek. Kezdő fordítók a GF-hez hasonlóan kerülik a jelentés-összevonásokat, vagy mert nem ismerik a technikáját, vagy mert nem elég gazdag a szókincsük, vagy mert félnek bármit is kihagyni a fordításból (159).

A IV. fejezet két tanulmányában a szerző a *Helsinki Kezdeményezés*ként hivatkozott felhívás fordításaiban vizsgálja azt, hogy a fordítók megőrzik-e a szöveg kohézióját fenntartó párhuzamos szerkezeteket. A 17 humán és a két gépi (Google és DeepL) fordítás összevetésének eredménye: csak hat humán fordító adta vissza az angol szöveg szintaktikai párhuzamát és a lexikai ismétlést – a többség nem ismerte föl, hogy e két nyelvi eszköznek szövegszervező funkciója van (177). Az első bekezdés hat felszólító mondatát kilenc humán fordító próbálta megtartani. A két vizsgált gépi fordító majdnem tökéletes fordítást készített. „A párhuzamos szerkesztés megőrzésében a gépek nem követtek el több hibát, mint az emberi fordítók” (178), a felszólító mondatokat is hiánytalanul megtartották, leszámítva a tegezés-magázás váltogatását. A *Helsinki Kezdeményezés* két gépi fordításán tehát „nem kell többet dolgozni, hogy használható legyen” (180), mint az emberi fordítások többségénél. Ráadásul mindkét gép dicséretére válik, hogy „*a csupa nagy kezdőbetűs angol címnek csak az első szavát fordította nagy kezdőbetűvel, követve a magyar nyelvi normát, eltérően több emberi fordítótól és az interneten megjelent szövegtől*” (180). Bár a tanulmány ezt nem állítja, e kutatás alapján is megalapozottnak látom a szakfordítók aggodalmát, miszerint a GF kiszorítja őket – szemben a műfordítókkal, mint azt a jelentések összevonásánál láttuk fentebb.

A kötet műfordításelemzéssel foglalkozó V. fejezetében előbb az intertextualitás (a forrásszövegben idegen szövegekre történő utalás) vizsgálatáról olvasunk David Lodge *Changing places* című 1975-ben megjelent regénye kapcsán. A címmel együtt hat intertextuális utalást követhetünk végig a cseh, horvát és magyar fordításokban (a cseh és a horvát idézett mondatok nyersfordításának megadása talán közelebb hozta volna az olvasóhoz azt, amit a szerző röviden kiemelt vagy bizonyított, de igaz, hogy ezt a GF-fel is le lehet fordíttatni). A dilemma itt nem a kutatóé, hanem a fordítóé: mennyire bízhat az olvasók háttérismereteiben, ha a mű, amelyre az utalás vonatko-

zik, megjelent már (és mikor) az adott nyelven. Nehéz döntés, hogy kihagyja, magyarázza, behelyettesítse az intertextuális utalást, vagy általánosítson.

Az explicitáció nemzetközi szakértőjének, a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (1998) 'explicitáció' szócikkét is jegyző szerzőnek e tanulmánykötetéből sem hiányozhat egy írás az explicitációról. A fordításspecifikus explicitáció megosztja a teoretikusokat, „*többen nem hisznek benne*" (204). Klaudy az itt bemutatott 16 példával régi, húsz évet is meghaladó adósságot törleszt (197). A fordításspecifikus explicitáció négy kritériumnak kell, hogy megfeleljen (203), de a konklúzióban egy ötödik is felmerül: ne legyen megjósolható a forrásnyelvi szövegből. Az explicitálással „*a fordító mindig az elképzelt hallgatóság minél jobb kiszolgálására törekszik, és a fordításspecifikus explicitációkban ezek a törekvések még szembetűnőbbek*" (205). Ez a fordító kognitív többlete: a tudását beépíti a fordításba – a módját a példák kitűnően illusztrálják.

Amiről eddig nem esett szó: hasznos tanácsokat találnak a doktorandusz hallgatók a recenziók, konferenciabeszámolók, disszertációk megírásához, konferenciaelőadások tartásához az I. fejezetben. A II. fejezetben a szerző összeköt két témát, melyekkel külön-külön régóta foglalkozik: a magyar nyelvre való fordítás nyelvhelyességi problémáit visszavezeti a az indoeurópai nyelvek és a magyar nyelv közötti „dinamikus kontrasztokra", mivel így sokkal jobban meg lehet magyarázni őket. A dinamikus kontrasztok „átismétlése" után részletes, tíz pontba szedett tankönyvszerű példatárat kapnak a tanulni vágyók a fordítást megnehezítő magyar nyelvhelyességi problémákról. A VI. fejezetben a fordítástudomány szakmai infrastruktúráját követhetjük nyomon, a *Függelék*ben pedig a szerzővel készült interjú és publikációinak, konferencia-előadásainak jegyzéke után az általa elindított és szívének oly kedves fordítástudományi doktori programban fokozatot szerzett hallgatók és disszertációjuk címének felsorolása következik.

A kötet jól szerkesztett, arányos, minden tanulmányt rövid, jól követhető ismertetés vezet be, az adatok, példamondatok számozása átlátható, az elemzések és a következtetések nyelvezete az élőbeszéd szerkezetét követi. Nem ismerek még egy olyan szerzőt, aki tudományról ennyire természetesen és közérthetően tudna írni. Találó az *Előszó* kutató–nyomozó hasonlata: rengeteg háttérmunka után mindkettőnek közelebb kell jutnia a rejtély megfejtéséhez, „*azt pontosan meg kell fogalmaznia, és határozottan kell képviselnie az ítélkezők előtt*" (7). A tanulmánykötet a megalapozott tényállást alátámasztó bizonyítékok teljes körét szolgáltatja.

Irodalom

Klaudy K. 1998. Explicitation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 80–84. https://doi.org/10.4324/9780203872062

Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica. https://doi.org/10.1556/9789634541936